

**This is an electronic reprint of the original article.
This reprint *may differ* from the original in pagination and typographic detail.**

Author(s): Husso, Katariina

Title: Näkökulmia taide- ja kulttuurishistorialliseen sanastoon : Ortodoksisten kirkkoesineiden ja ikonien terminologian suomalaistamisesta 1930–80-luvuilla

Year: 2017

Version:

Please cite the original version:

Husso, K. (2017). Näkökulmia taide- ja kulttuurishistorialliseen sanastoon : Ortodoksisten kirkkoesineiden ja ikonien terminologian suomalaistamisesta 1930–80-luvuilla. *Ortodoksia*, 57, 96-120.
<http://ortodoksia.fi/ojs/index.php/ortodoksia/article/view/27/76>

All material supplied via JYX is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user.

Katariina Husso

Näkökulmia taide- ja kulttuurishistorialliseen sanastoon

Ortodoksisten kirkkoesineiden ja ikonien terminologian suomalaistamisesta 1930–80-luvuilla

Johdanto

Suomen autonomisen ortodoksisen kirkon historian eräänä pitkäaikaisena teemana on ollut kulttuurisen yhteyden luotaaminen yhtäältä venäläiseen ja toisaalta kreikkalaiseen ortodoksiaan. Vaikka 1920- ja 1930-lukujen kansallistuttamistoimet tähtäsivät suomalaiskansallisen ortodoksian luomiseen, se käytännössä tarkoitti venäläisten vaikutteiden poissulkemista ja Bysantti-yhteyksien etsimistä. Kirkko- ja kulttuuripoliittisten ilmiöiden rinnalla kansallistaminen näkyi myös kielen tasolla. Monet muuttivat nimensä suomenkieliseen asuun. Jumalanpalveluksissa ja kirkon hallinnossa käytettiin suomenkieltä, vaikkei se monen äidinkieli ollutkaan. Kirkkoslaavista ja kreikasta periytyvät nimet kirkollisille esineille ja käsitteille nousivat myös pohdintaan kirkon johdossa.

Tarkastelen artikkelissani kuinka jumalanpalvelusesineisiin, kirkkokustanteihin ja ikoneihin liittyvien käsitteiden suomenkielinen sanasto on muotoutunut. Lähestyn aihetta sekä julkaisemattomien asiakirjojen että julkaistun kirjallisuuden avulla.¹ Vuonna 1999 ilmestyi arkkimandriitta (nyk. piispa) Arsenin 300-sivuinen *Ortodoksinen sanasto*, jossa esitellään yli 700 ortodoksiseen uskontoon, taiteeseen ja kulttuuriin liittyvää termiä. Teoksen loppuun on koottu sanaluettelot, joista käy ilmi ilmaisujen kreikan- ja venäjänkieliset vastineet. Kuten kirjoittaja esipuheessaan kertoo, aikaisemmin kirkollisia sanastoja on julkaistu jonkin verran erilaisten julkaisujen liitteinä.²

Sen sijaan erillistä sanakirjaa ei tätä ennen ole ilmestynyt suomeksi. Arkistoaineistot kuitenkin kertovat, että terminologian kääntäminen, vakiinnuttaminen ja kirkollisen kielen päivittäminen on askarruttanut aina autonomian alkuajoista saakka.

Jumalanpalvelusesineistön suomenkielisen sanaston etsintää

Suomen autonomisen kreikkalaiskatolisen kirkkokunnan ensimmäisiä vuosikymmeniä sävytti vahva pyrkimys kirkollisen kulttuuriperinteen kansallistamiseen. Vuosina 1925–35 toiminut *Ulkonaisten muotojen kansallistuttamiskomitea* käynnisti useita uudistuksia, joilla pyrittiin luomaan kirkkotaiteelle suomalaiskansallista ilmettä. Ääneen lausumattomana motiivina tosin oli venäläisten kulttuuripiirteiden ja vaikutteiden häivyttäminen, kuten monessa yhteydessä on todettu.³ Samaan kontekstiin on kytkettävissä arkkipiispa Hermanin (1878–1961) hanke esineistön suomenkielisten nimitysten vakiinnuttamiseksi. Hän oli havainnut, kuinka kirkkoesineistä ja kirkollisista käsitteistä käytettiin kreikan-, venäjän- ja suomenkielisiä nimityksiä. Toisinaan samaa esinettä kutsuttiin useilla nimillä ja joskus asioille ei tuntunut löytyvän sopivaa ilmaisua millään kielellä. Vuonna 1931 hän lähetti papiston jäsenille ja valikoiduille maallikoille kiertokirjeen, jonka liitteenä oli luettelo kirkkoesineiden ja kirkollisten käsitteiden venäjänkielisistä nimityksistä. Arkkipiispan toiveena oli selkeyttää terminologiaa ja siitä syystä vastaanottajia pyydettiin antamaan ehdotuksia yhtenäisen suomenkielisen käsitteistön luomiseksi.⁴

Kiertokirjeen ohessa oli monisivuinen luettelo, jossa oli 333 venäjänkielistä sanaa. Käännettävä sanasto oli jaoteltu materiaalin ja käyttötarkoituksen mukaisesti ryhmiin, jotka olivat ”puukalusteet, kuvat ja kehykset, ristit, valaistusesineet, metallikalusto, puvusto, jumalanpalveluskirjat, yleiset nimitykset ja jumalanpalvelusveisut y.m.”⁵ Vastaanottajia pyydettiin ilmoittamaan venäjänkielisen nimen oheen ehdotuksensa suomenkielisestä vastineesta. Sen lisäksi tiedusteltiin, mitä sanaa paikkakunnalla oli tapana käyttää. Salmin esimiehen, pastori Mikael Michailovin (myöh. Miikkola, 1886–1956) vastaus on yksi sisältörikkaimmista ja muista erottuva siinä mielessä, että hän on paikoitellen merkinnyt muistiin myös puhekielisiä nimityksiä, kuten esimerkiksi papin felonista käytetyn sanan *riisu*. Saatekirjeessään Michailov

pahoitteli ehdotuksensa epätäydellisyyttä ja samalla toi esiin näkemyksensä, että tässäkin uudistustyössä olisi yritettävä säilyttää vanhat vieraskieliset sanat ja nimet, joihin kirkkokansa oli jo tottunut. Ne olivat pastorin mielestä saaneet uskovaisten silmissä ”erikoisen mystillisen merkityksen ja sädekehän”, minkä vuoksi niitä ei olisi syytä muuttaa.⁶

Arkkipiispan kiertokirje oli papiston ohella lähetty myös joillekin maalikoille, joista yksi oli nurmeslainen uskonnonopettaja F. Agatofonoff. Siinä missä muiden vastausten yleissävy oli kunnioittavan asiallinen tai pidättyväinen, Agatofonoff oli avoimen tuhtunut. Hän totesi muun muassa: ”Jos Suomen kreik. kat. kirkollisessa elämässä puuttuvat muutamat nimitykset eräänlaisille käsitteille ja esineille, niin minun mielestäni on huolehdittava ei uusien nimityksien keksimisestä, vaan kirkollisen elämän sisällön rikastuttamisesta.” Hän ei nähnyt mitään tarvetta muuttaa suomenkieleen vakiintuneita lainasanoja, kuten esimerkiksi *risti*, *evankeliumi*, *testamentti*, *apostoli* tai *liturgia*, vaan totesi koko uudistuksen suorastaan edistävän antikristillisyyttä.⁷ Agatofonoffin vastine kertoo tietysti ensisijaisesti hänen henkilökohtaisista mielipiteistään, mutta viestii myös kirkon jäsenten piirissä koetusta hämmennyksestä jossain määrin tarpeettomina koettuja kansallistamistoimia kohtaan.

Toisissa vastauksissa hanketta ei kyseenalaistettu, vaan tehtävään oli paneuduttu huolella. Näin esimerkiksi voi päätellä opettaja Agnia Okulovin (1896–1969) vastauskirjeestä. Hän kertoo pohtineensa terminologiaa yhdessä pastori Aleksanteri Kasanskijn (1877–1955), isänsä, mitrarovasti Sergei Okulovin (1853–1940) ja veljensä Nikolai Ortamon (aik. Okulov, 1879–1951) kanssa. Luettelo on täytetty huolellisesti ja venäjänkielisille sanoille on pyritty luomaan suomenkielinen vastine. Muun muassa papiston vaatteista hän päätyi säilyttämään sanat *feloni*, *epitrakiili*, *stikari*, *orari*, *omofori* ja *sakkos*, mutta *kamilavkalle* hän ehdotti nimeksi ”papin tasapäähinettä” ja *skufialle* ”suippopäähinettä”. ”Rannepäällystimet” on tulkittavissa nykykielen hihoiksi, mutta ”vaippa eli levätti” ei välttämättä tuo mieleen *mantiaa*, jonka suomennosehdotuksia ne olivat.⁸ Sergei Okulov palautti myös oman vastauksensa, jonka saatekirjeessä hän vaatimattomasti totesi: ”Työ, tunnustan sen, oli minulle aivan ylivoimainen ja sen vuoksi ehdottamani nimitykset ovat aivan epätäydellisiä ja epäonnistuneita”. Mitrarovastin luettelossa on jokseenkin samoja ehdotuksia kuin Agnia Okulovin toimittamassa listassa, mutta sen lisäksi hän on pohtinut uusia nimiä myös sellaisille käsitteille, jotka tytär oli ehdottanut säilytettäväksi ennallaan. Esimerkiksi felonin hän nimesi messukasukaksi, epitrakiilin esivaatteeksi, ja omoforin olkavaatteeksi.⁹

Monissa vastauksessa todettiin, ettei vastaaja katsonut osaavansa tarpeeksi hyvin joko suomea tai venäjää, jotta voisi ryhtyä laatimaan uutta sanastoa. Erityisen ongelmalliseksi nähtiin ohjeen yksityiskohta, jossa toivottiin välttämään yhdyssanoja. Sortavalan kirkkoherra Dimitri Sotikov (1881–1934) pahoitteli niin ikään taitamattomuuttaan, minkä vuoksi ehdotti, että asiassa käännyttäisiin pappisseminaarin opettajan puoleen.¹⁰ Vastauksista käy ilmi, että näin oli jo tehty. Pappisseminaarin rehtori Nikolai Warfolomejeff (vuodesta 1935 Valmo, 1890–1943) ei kuitenkaan edes palauttanut kaavaketta, vaan totesi lyhyesti, ettei osannut tehdä mitään kirkkosanakirjaehdotusta.¹¹ Aleksander Somersaari (aik. Sadovnikow, 1873–1941) Suistamolta puolestaan esitti, että Suomennuskomitean olisi ensin pitänyt tehdä ehdotukset kyseessä oleville käsitteille, joista sitten olisi pyydetty mielipiteitä.¹²

Arkkipiispan sihteerinä vuodesta 1927 työskennellyt yli diakoni Leo Kasanski (n. 1940 lähtien Kasanko, 1906–1973) kokosi vastaukset ja laati niistä yhteenvedon. Arkkipiispan kanslian asiapapereiden joukossa on lisäksi yli diakonin keskeneräisiä muistiinpanoja 1930-luvulta, joista käy ilmi, että suomenkielisten nimien löytämiseksi pohdittiin myös kreikankielisiä nimityksiä. Niitä on luettelossa kuitenkin verrattain vähän. Toinenkin muistiinpano tuo lisävaloa hankkeeseen. Siihen Kasanko on listannut sanoja, joille ei ole löytynyt lainkaan sopivia nimityksiä.¹³ Arkkipiispa Hermanin nimissä keruun tuloksista kerrottiin vuonna 1936 ilmestyneessä *Aamun Koitossa*. Arkkipiispan mukaan ”kiertokirjeeseen saapuneista vastauksista käy ilmi, että saman esineen nimittämiseksi on tehty jopa toistakymmentäkin ehdotusta, mistä voi käsittää, mikä sekaannus vallitsee esineitten nimittämisessä.”¹⁴ Sanojen venäjänkieliset nimet julkaistiin nyt latinalaisin kirjaimin kirjoitettuna (kyselykaavakkeessa ne oli kirjoitettu kyrillisin kirjaimin) *Aamun Koitossa* siten, että niiden suomennosehdotukset kannatusäänineen oli lueteltu sanan jälkeen. Esimerkiksi nykyään ikonina tunnettu sana oli saanut viisi muuta ehdotusta: ”*Ikona*: Pyhimyksen kuva (1), pyhä kuva (5), pyhäinkuva (2), pyhimyskuva (2), ikooni (2)”. Näistä ainakin pari termiä on vakiintunut synonyymeiksi. Joissain tapauksissa suomenkielinen nimiehdotus ei tuottanut pysyvää tulosta. Nykyään vainajien muistelupöytänä tunnettu *panihidnij stolik* oli suomennettu eri tavoin: ”panykiidapöytä (2), muisteliaispöytä (2), sielunmessupöytä (4), sielurukouspöytä (2), muistinpöytä (1), litaniapöytä (1) ja tuohuspöytä (1)”. Joidenkin esineiden kohdalla jopa käsite saattoi muuttua suomennosehdotuksen myötä. Näin esimerkiksi tapahtui Kristuksen hautakuvan arkulle (*Grobnitsa dlja plaštšaniitsi*), jonka nimeksi tarjottiin hauta-arkun ja kuvaruuhien ohella *sarkofaagia*.¹⁵

Artikkelissa oli suomennosehdotuksia 54 sanasta. Tekstistä käy ilmi, että tarkoitus lienee ollut julkaista myös loput sanaehdotukset seuraavissa numeroissa, mutta syystä tai toisesta näin ei kuitenkaan tehty. Artikkelille ei löydy jatkoa vuosien 1936–38 vuosikerroista. Ehkä syynä oli, että kirkkosanaston pohtiminen annettiin Suomennos- ja toimituskomitean tehtäväksi. Komitean jäsenet rovasti Nikolai Ortamo, sihteeri Yrjö Somer (vuoteen 1918 Solovjev, 1898–1940), maisteri Johannes Suhola (aik. Smirnov, 1908–1984) kokoontuivat päätoimittaja, rovasti Sergein Okulovin johdolla vuonna 1937 käsittelemään kirkollisten nimien suomentamista. Luettelo valmistui kolmen kokoontumiskerran jälkeen lokakuussa 1937.¹⁶

Vain pari vuotta luettelon laatimisen jälkeen Suomea koitteli ensin talvisota, ja 1940-luvun alkupuolella jatkosota. Tällöin Suomen armeija eteni Itä-Karjalaan, jossa monet sotilaat kohtasivat kansanomaisen ortodoksisuuden tšasounien, pyhäinkuvien ja kirkollisen tapakulttuurin muodossa. Samalla risteytyivät myös Suomen kreikkalaiskatolisen kirkon ja valtion kulttuurin-suojelun tiet, kun Itä-Karjalassa palvellut ortodoksinen sotilaspapisto teki yhteistyötä taiteensuojelusta vastanneiden sotilaiden kanssa. Ortodoksisen kirkon papisto pyrki auttamaan tutkijoita kuten Lauri Santtua (1902–1986) ja Lars Petterssonia (1918–1993) ortodoksisien kirkkoesineiden ja ikoneiden tunnistamisessa ja turvaan saamisessa. Petterssonin jatkosodan aikaisesta aineistosta löytyykin nelisivuinen, koneella kirjoitettu moniste, joka on otsikoitu ”Suomen kreikkalaiskatolisen kirkon suomennos- ja toimituskomitean hyväksymät kirkon esineiden nimitykset”.¹⁷ Sanamuodoista ja kirjoituskoneen kirjasintyyppistä voi päätellä, että kyseessä on kopio vuonna 1937 laaditusta esineluettelosta. Luettelo on tosin alkuperäistä kyselyä suppeampi, käsittäen vain 184 termiä. Kopion yläkulmassa lukee ”Luutn. L. Santtu”, josta Kari Kotkavaara on päätellyt, että paperit ovat periytyneet Santulta Petterssonille silloin, kun jälkimmäinen saapui Itä-Karjalaan jatkamaan Santun aloittamaa työtä syyskuussa 1942.¹⁸

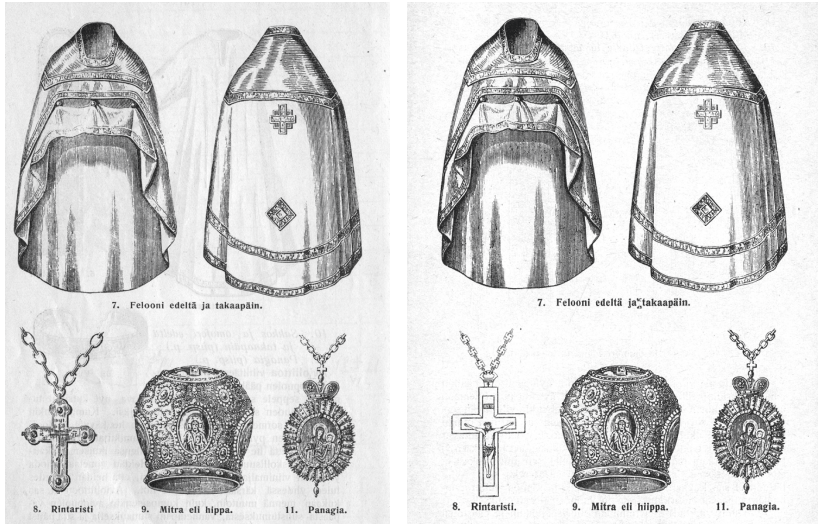
Kristin-opin alkeet

Arkipiispa Hermanin 1930-luvulla maalaama kuva terminologisesta seka-melskasta asettuu uuteen valoon tarkasteltaessa varhaisempaa suomenkielisiä julkaisutoimintaa, joka sisältää myös puheena olleita esineiden ja asioiden nimiä. Näistä ensimmäisten joukossa nousee esiin ensimmäinen suomenkie-

linen painos oppikirjasta *Kristin-opin alkeet kreikkalais-wenäläisen seurakunnan oikeassa uskossa* vuodelta 1881. Teoksen suomentajiksi Petri Piironen mainitsee S. Okulovin, M.S. Skorodumovin, A.I. Jakubovin ja K.I. Jakubovin. Tästä esimerkillisesti kuvitetusta oppikirjasta otettiin kaikkiaan 6 painosta vuosina 1881, 1895, 1908, 1919, 1923 ja 1927¹⁹ ja sitä käytettiin ahkerasti opetuksen apuna. Kolmannessa painoksessa vuodelta 1908 mainitaan julkaisun tekijä, rovasti Dimitri Sokolov, jonka teoksen ”Pyhimmän Hallitsevaisen Synoodin asettama Toimituskunta jumalanpalveluskirjain suomentamista varten” toimitti.²⁰ Kirjan kuvitus on toteutettu selkein gravyyrein, jotka esittelevät liturgista esineistöä ja kirkkotekstiilejä. Teoksen kieltä epäilemättä korjailtiin ja täydennettiin uusien painoksien myötä, mutta jo vuoden 1908 julkaisu antaa varsin selkeän ja jäsentyneen käsityksen jumalanpalvelusvälineiden terminologiasta. Sekin todistaa vuoden 1931 kyselyn kirjeenvaihdon tavoin, että suuri osa kreikkalaisista ja venäläisistä lainasanoista oli tuolloin jo vakiintunut suomen kieleen.

Sokolovin *Kristin-opin alkeet* oli kuulunut kirkon jumalanpalvelus- ja oppikirjain suomennos- ja toimituskomitean julkaisuohjelmaan. Samanaikaisesti, kun komitea pohti kirkkoesineiden terminologiaa, julkaisu joutui kritiikin kohteeksi. Tämä käy ilmi Sergei Okulovin kirjeestä vuodelta 1936, jossa hän kertoi, että kreikkalaiskatoliset kansakoulunopettajat olivat kokouksessaan saman vuoden tammikuussa antaneet tästä oppikirjasta ”murhaavan lausunnon”. Kirjaa syytettiin muun muassa kielen kankeudesta ja huonosta kuvituksesta. Teokseen oheistettua karttaa pidettiin puutteellisena. Okulov oli pyytänyt uskonnonopettajien lausunnon vuoksi kouluneuvos Kaarlo Saariaholta lausunnon siitä, voiko *Kristin-opin alkeita* pitää kelvollisena oppikirjana. Saariahon lausunto oli kielen osalta varsin myönteinen. Kirjan kuvitusta hän kuitenkin piti huonona: ”Eihän ole miellyttävää todentaa eräissä levyissä niiden venäläistä alkuperää. Ei myöskään voida kieltää, etteivätkö jotkut kuvista tekisi hieman jäykkää vaikutusta.”²¹ Sergei Okulovin kirjeestä käy myös ilmi parjatun kuvituksen tausta. Rovasti Dimitri Sokolov oli lahjoittanut kyseessä olleet puupiirroslaatat, joista oli otettu vedoksia kerta toisensa jälkeen. Okulov puolusteli kuvien käyttöä todeten, että ne kyllä olivat taiteilijain teelmiä.²² Näin olikin. Kuvitus perustui osittain akateemikko Lavretij Serjakovin (1865–1911) puupiirrosten kopioihin. *Kristin-opin alkeet* -kirjoissa käytetty grafiikka on alkuperäisesti julkaistu vuonna 1884 arkipiispa Veniamin teoksessa *Новая скрижаль*, jossa puupiirrosten tekijän henkilöllisyys käy ilmi.²³

Vaikka on todennäköistä, että Sokolovin oppikirja joutui arvostelun kohteeksi aikakauden kansallistamistoimien vauhdittamana sen venäläisen alkuperän vuoksi, Sergei Okulovin huoli kirjan soveltuvuudesta oli käytännöllinen: niitä oli tuolloin varastossa yksitoistatuhatta kappaletta.²⁴ Okulov tiedusteli kirkollishallituksen kantaa Saariahon puoltavan lausunnon hankittuaan siihen, voiko näitä varastossa odottavia kirjoja lainkaan myydä. Kirkollishallitus myönsi kirjalle edelleen myyntiluvan, mutta piti suotavana, että siihen liitettäisiin parempi kartta.²⁵ Vain muutamaa vuotta myöhemmin tilanne oli täysin muuttunut. Suomenoskomitean kirjavarasto, mukaan lukien tuhannet *Kristin-opin alkeet*, jäivät Neuvostoliitolle luovutetulle alueelle.²⁶ Oppikirjapulan vuoksi Aari Surakan tehtäväksi annettiin valmistella uusi *Kristin-opin alkeita* vastaava kirja. Paluu talvisodassa menetetyille alueille kuitenkin toi helpotusta tilanteeseen, nimittäin muistiinpano vuodelta 1943 kertoo kirjaa löydetyn Viipurista 1250 kappaletta, josta oli saman tien myyty 500 kappaletta.²⁷

Kristin-opin Alkeiden kuvitusta päivitettiin kansallistamistoimien mukaan. Varsemmalla on kuvattu papin feloni edestä ja takaa ja sen alla rintaristi, piispan mitra ja panagia vuoden 1908 painoksessa. Vuoden 1927 painoksessa rintaristin kuvaksi on muutettu kansallismallinen papinristi, jonka kaulaketju koostui pienistä hakaristeistä. Ristin päällekirjoituksena luki INBI. Myös mitran eli hiipan kirjoitusasua on korjailtu. Kuvat: Petter Martiskainen.

Yliidiakoni Kasanko termien tulkkina

Kirkollisten esineiden ja käsitteiden suomennoshankkeen aikana Kasanko perehtyi aiheeseen myös toisen tehtävänsä kautta. Hän vastasi kirkollisten esineiden varaston hoidosta vuodesta 1932 lähtien aina vuoteen 1967 saakka, jolloin hän jäi eläkkeelle arkkipiispan sihteerin tehtävästä. Sekä yliidiakonin että varastonhoitajan tehtävien myötä hän osallistui aktiivisesti keskusteluun kirkollisten esineiden suomenkielisistä nimistä ja tällä tavoin vaikutti myös kirkollisen sanaston vakiintumiseen.

Kasangon uran työntäyteisin vaihe ajoittuu sotavuosien jälkeiselle jälleerakennuskaudelle, jonka aikana hän hoiti arkkipiispan sihteerin tehtäviin ohella edelleen kirkollisten esineiden varastonhoitajan tehtävää sekä koordinoi evakuoitujen esineistön kunnostustarpeita että jakamista seurakuntiin. Vuonna 1952 hän teki aloitteen Ortodoksisen kirkkomuseon perustamisesta, mikä johtikin museon avaamiseen vuonna 1957. Kasanko toimi ensimmäisenä museonhoitajana vuoteen 1969 saakka.²⁸ Yliidiakonin julkaistu kirjallinen tuotanto jäi niukaksi, lähinnä muutamaaan *Aamun Koitossa* julkaistuun artikkeliin, mutta löydämme hänen työnsä jäljen lukemattomista arkistojen dokumenteista. Pelkästään jälleerakennusaikaisia esineluetteloita on kymmeniä ja niistä terminologian näkökulmasta ehkä ohjeellisin on vuonna 1954 laadittu asiakirja ”Uusissa ortodoksisissa kirkoissa tarvittavat esineet (Rituaalin ja käytännön edellyttämät minimivaatimukset)” ja sen perusteella laadittu, Suomen ortodoksisen kirkon jälleerakennusta ohjannut dokumentti ”Kirkkojen ja rukoushuoneiden sisustussuunnitelma”.²⁹

Verrattaessa Kasangon jälleerakennusaikana käyttämää terminologiaa Suomen kreikkalaiskatolisen kirkon suomennos- ja toimituskomitean hyväksymiin nimityksiin, huomaamme joissain tapauksissa kielen jo muuttuneen. Jos palaamme edellä käytettyihin esimerkkeihin, Kasanko käyttää ilmaisua ”vainajien muistelupöytä”, kun vuoden 1937 luettelossa sille määrättiin nimet ”muisteliaispöytä” ja ”sielurukouspöytä”. Sen sijaan samoja ilmaisuja löytyy runsaasti. Esimerkiksi virallisesta 1950-luvun kirkkojen ja rukoushuoneiden sisustussuunnitelmasta löytyy edelleen merkilliseltä tuntuva ja 1930-luvulla esiin tullut ehdotus Kristuksen hautakuvan nimittämisestä sarkofagiksi. Kasanko käyttikin tätä ilmaisua itsepintaisesti puhuessaan Pyhän Sergein ja Hermanin *kenotafista*.³⁰

Selvästi läntistä lainaa oleva ilmaus ”alttaritaulu” nousi vahvasti esiin vuonna 1931 tehdyssä kartoituksessa. Tätä alttarin takaiselle itäseinälle si-

joittuvaa ikonia (*ikona zaprestoljnaja*) kannatti 10 henkeä ”alttarikuvan” ja ”p. pöydän takaisen kuvan” saadessa kumpikin yhden äänen.³¹ Kasangon laatimissa teksteissä puhutaankin johdonmukaisesti alttaritaulusta. Ylidia-konin näkemyksen mukaan sen aiheena tuli olla ”Kristusta valtaistuimella”. Nykykielessä alttaritaulu on pyritty korvaamaan ilmaisulla ”alttari-ikoni”, jota esimerkiksi arkkimandriitta (nyk. piispa) Arseni käyttää *Ortodoksisessa sanastossaan*. Sen sijaan alttaririvistä Kasanko on käyttänyt suoraan venäjistä käännettyä ilmaisua ”alttaripöydän takainen risti”. *Ortodoksisessa sanastossa* on puolestaan palattu vuoden 1937 suositukseen, koska molemmissa käytetään muotoa ”alttariristi”.³²

Ikonikirjoitusten kansallistamista 1920–60-luvuilla

Suomen ortodoksisen kirkon kansallistamistoimien pääarkkitehtina oli kirjailija Iivo Härkönen (1882–1941).³³ Muun muassa kirjeessään arkkipiispa Hermanille 1.1.1926 hän esitti joukon toimenpiteitä, joiden avulla kirkon esineitä, kirkkotekstiilejä ja arkkitehtuuria muutettaisiin suomalaiskansallisemmaksi ja tämä ohjeistus lähti jokseenkin muuttumattomana kansallistuttamiskomitealle. Näissä ohjeissa määrättiin ikonitekstien kansallistuttamisesta seuraavasti:

- a) Missä kuvaa ei tarvitse uudistaa, siihen entisten kirjoitusten päälle maalataan uusi teksti tai kiinnitetään messinkinen, vaskinen tai hopeainen levy, johon on kaiverrettu (tai maalattu) uusi, suomenkielinen teksti. – Pyhien henkilöiden nimissä käyttää komitea kreikkalaista tai roomalaista kirjoitustapaa. b) missä kuva on uudistettava (restaureerattava), on kuva toimitettava Kirkollishallituksen kautta Kansallistuttamiskomitealle, joka seurakunnan lukuun teettää korjauksen sekä tarvittaessa uudella tekstillä varustamisen. (Kun) korjaajina käytetään sopiviksi katsottavia suomalaisia taiteilijoita (---).

Lisäksi vielä ohjeistettiin, miten kirkon seinissä, kuvain kehyksissä ja muilla puupinnoilla esiintyviä tekstejä piti muuttaa. Myös uusien ikonien hankintaa rajoitettiin siten, että hankinnat tuli tehdä komitean kautta.³⁴

Seurakunnissa muutostöihin ryhdyttiin melko nihkeästi. Vuoteen 1930 mennessä toimitetuissa tarkastuksissa oli havaittu, ettei kirkollishallituksen

määräystä kirkkoissa olevien venäjänkielisten kirjoitusten muuttamisesta suomenkielisiksi ollut juuri noudatettu. Muutos tosin oli päätetty useissa suomenkielisissä seurakunnissa toteuttaa, mutta sen toimeenpano oli viivästynyt pääsääntöisesti taloudellisista syistä.³⁵ Ilomantsin seurakunnassa on säilynyt ikoneita, joihin ikonin nimen suomennos on toteutettu päälle asennettavan tekstilaatan avulla.³⁶ Eri puolilla Suomea on myös ikoneita, joiden alkuperäiset kirkkoslaavinkieliset kirjoitukset on muutettu suomenkielisiksi vaihtelevalla menestyksellä. Niitä saatettiin korjailta paikallisin voimin, mutta myös Valamon luostarin ikoniateljee pantiin suomennostoihin. Ikonien restauroinnin yhteydessä niiden kirkkoslaavin kieliset tekstit poistettiin ja maalattiin uudelleen suomen kielellä.³⁷

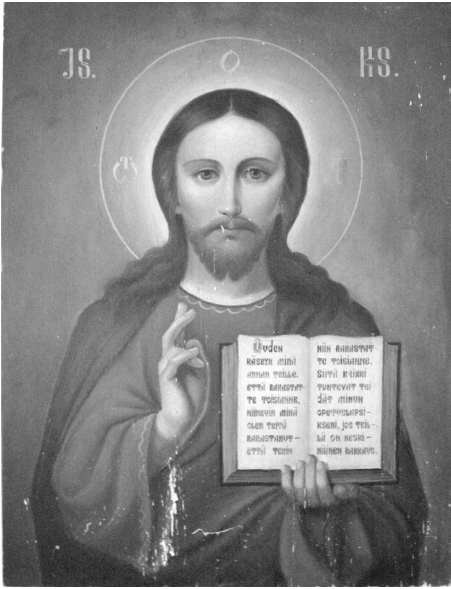
Kansallistamistoimia ei lopetettu komitean lakkauttamiseen vuonna 1935, vaan tehtävät siirrettiin kirkollishallitukselle. Pieniä tämän suuntaisia toimia jatkettiin heti seuraavina vuosina. Vuonna 1937 kirkollishallitus kävi kirjeenvaihtoa Potšajevin luostarin kanssa painokuvaikonien tilaamisesta. Luostarista tiedusteltiin, olisiko sen ”ikoonipainamossa” mahdollista valmistaa kuvaplanseja eli painokuvaikoneita siten, että niiden slaavinkieliset kirjoitukset olisi muutettu suomenkielisiksi. Potšajevin luostarin arkki-mandriitta Hermanin vastauksesta käy ilmi, että suomenkielinen painos oli mahdollinen, mutta edellytti vähintään 5000 kappaleen tilausta. Todennäköisesti lukumäärää pidettiin liian suurena.³⁸ Ikonikirjoitusten suomentamiskäytännöt jatkuivat sotavuosina tätä menestyksekkäämmin. Vuonna 1944 valmistunut ja *Evakko-Kristuksena* tunnettu painokuvaikoni teetettiin alun perin Itä-Karjalan tarpeisiin. Sen mallina oli Kuopion pyhän Nikolaoksen katedraalin *Kristus Pantokrator*, jonka evankeliumikirjan teksti vaihdettiin kirkkoslaavista suomenkieliseen kirjoitukseen painotyön yhteydessä.³⁹

Kun kaksikymmentäviisi vuotta myöhemmin Lieksan kirkon suunnitteluvaiheissa kävi ilmi, että sen ikonostaasiin oli mahdollista saada Valamon luostarin Nikolain skiitan kirkosta evakuoitu *pyhä portti*, ryhdyttiin ikonostaasiin etsimään samankaltaisia pyhiä kuvia. Valamon pyhä portti oli kullattu, taidokkain puuleikkauksin ja V. M. Pešehonovin työpajan valmistamin ikonein koristettu harvinaisuus, joka oli valmistettu 1850-luvulla. Sen rinnalle tuotiin Leo Kasangon ehdotuksesta seitsemän ikonia entisestä Hämeenlinnan varuskuntakirkosta. Valtion jälleenrakennustoimikunta hyväksyi vanhojen ikonien ostamisen uusien tilaamisen sijaan, mutta laittoi kaupan ehdoksi tekstien muuttamisen suomenkielisiksi. Kaikki otsikkotekstit kirjoitettiin suomeksi jopa Kristuksen monogrammia myöten: tavanomainen ja vakiin-

tunut merkintä IC XC on korjattu ikonissa muotoon JS KS. Maalari ei ilmeisesti osannut päättää Jumalanäidin monogrammeille sopivaa suomenkielistä muotoa, koska sen paikat ovat jääneet tyhjiksi. ⁴⁰

Valamon luostarin ikonimaalaamossa tehtiin ikonien korjauksien ohella myös tekstien suomentamista. Pyhittäjäisä Herman Valamolaisen kirjakäärö on tällä tavoin saanut suomenkielisen tekstin. Alla on alkuperäinen kirkkoslaavinkielinen kirjoitus. Pyhittäjän nimi on säilynyt alkuperäisessä muodossaan. Kuva: Petter Martiskainen.

Rautalammin seurakunnan Kristus Kaikkivaltias –ikoni, jossa Kristuksen monogrammi ja evankeliumikirjan teksti on kirjoitettu suomeksi. Kuva: Katariina Husso

Kirjoitukset jälleenrakennusajan ikoneissa

Jälleenrakennuskauden (1950–1962) alkuvaiheessa havaittiin paitsi ikonipula, myös puute ikonimaalareista. Tästä syystä päätettiin tilata kokeeksi maalaus- ja Taideakatemiaan opiskelijoilta. Heille lähetettiin malleiksi valamolaisia ikoneita ja pari irrallista *riisaa*, joita seurasi ylidiakoni Kasangon ohjeistus ikoneissa olevista kirjoituksista ja kirjaimista. Ohjeistus rajoittui Kristuksen ja Jumalansynnyttäjän ikoneiden kirjoituksiin. Kristuksen ikonin merkintöjä Kasanko kuvaili seuraavasti:

Kirkollisen tradition mukaan Kristuksen pään ympärillä olevaan nimbukseen (gloriaan) merkitään seuraavat kreikankieliset kirjaimet: omega, -mikron ja Ny (N, joka on useimmiten ven. H) [...] Nämä kirjaimet sijoitetaan Kristuksen päästä lähteviin säteiden pintoihin (3 sädettä). Säteet erotetaan glorian pinnasta viivoilla, joita useimmiten on 9 (yhdeksän hyvettä).

Kasangon tulkinta on periaatteessa yhdenmukainen nykykäsityksen kanssa. Syystä tai toisesta Kasanko ei mainitse sädekehään kuvattavaa kaksoisristi-

aihetta, vaan tulkitsee ristin ääriiviivat eli ”säteet” hyveiden vertauskuviksi. Kasanko neuvoi kirjoittamaan Kristuksen ja Jumalanäidin monogrammit kreikankielisessä muodossa, ja siten ne pääsääntöisesti onkin kirjoitettu jälleenrakennuskauden uusissa ikoneissa. Kristuksen ikonien muista kirjoituksista hän tarkensi *Pantokratorin* tarkoittavan Kaikkivaltiaista, joka ”voidaan tekstata suomeksi eli ’Kaikkivaltias Herra’”.⁴¹

Jälleenrakennuskauden ikoneissa Kristuksen ja Jumalanäidin monogrammit poislukien tekstit on kirjoitettu pääsääntöisesti suomeksi. Kuitenkin asiaankuuluvien tekstien muoto aiheutti aika ajoin pohdintaa paitsi luterilaisten taiteilijoiden, myös ortodoksimaalarien keskuudessa. Joissakin tapauksissa taiteilija on jättänyt tekstit osittain tai kokonaan pois. Sen voi todeta etenkin monista Veikko Marttisen (1917–2003) ikoneista. Jälleenrakennuskauden aikaisesta aineistosta löytyy muun muassa Leo Kasangon kirjeenvaihtoa Nikolai Karpinin (1884–1958) ja Martha Neiglick-Platonoffin (1889–1964) kanssa, jossa käydään keskustelua ikonien teksteistä.⁴² Kasangon ohella tuolloin Helsingissä asunut Aari Surakka (1909–1990) oli myös jälleenrakennusmaalareiden apuna. Taiteilija Pentti Melanen (1917–2003) on kertonut, että pappisseminaarin lehtorina toiminut Surakka vieraili usein heidän kotonaan ja neuvoi samalla taiteilijaa erilaisissa ikonografisissa ja maalausteknisissä kysymyksissä.⁴³

Vaikka 1950-luvun ikonimaalauksessa pyrittiin yhdenmukaiseen kieli-asuun, poikkeuksiakin ilmeni. Jälleenrakennuskauden asiakirjoissa käytetty ilmaus ”krusifiksi” tarkoittaa kirkkosaliin sijoitettua suurikokoista, ristinmuotoista Ristiinnaulitun kuvaa, jota voidaan kutsua Golgatan ristiksi.⁴⁴ Evakuoituja kappaleita ei riittänyt kaikkiin uusiin pyhäköihin, joten uusia tilattiin Nikolai Karpinilta, Vladimir Tsvetkovilta (1906–1982) ja Herman Joutsenelta (1924–2011). Yhdessäkään Ristiinnaulitun kuvassa ei käytetty nykyään suositeltavaa kirjoitusta ”Kunnian Kuningas”, vaan otsikkokirjoitusta ”Jeesus Nasaretilainen Juutalaisten Kuningas”. Se on ilmaistu vakiintuneen lyhenteen muodossa, josta esimerkiksi pastori Tsvetkov käytti paitsi kirkkoslaavinkielistä muotoa I.H.I.I., myös latinankielistä I.N.R.I.- ja kreikankielistä I.N.B.I.-versiota Ristiinnaulitun kuvissaan. Harvinaisin lienee suomenkielinen variantti J.K.J.K. samasta aiheesta.⁴⁵

Taidehistorian ja ikoniteologian kieli

Eräs varhainen esimerkki taidehistoriallisesta lähestymistavasta ikoneihin julkaistiin *Suomen kuvalehden* joulunumerossa vuonna 1949. Artikkelin kirjoittaja Ilona Merikoski oli tutkinut Valamon luostarin taiteilijamunkkeja ja laatinut aiheesta taidehistorian laudatur-tutkielman vuonna 1945.⁴⁶ Artikkelissaan ”Kuusi ikonia” hän määritteli lyhyesti, miten ”kreikkalaiskatolisen kirkon ikonitaide, pyhien kuvien maalaus” sijoittui taiteen historiaan. Merikosken mukaan ”perinteellisten ja vanhoja kaavoja toistavien ikonien joukossa on Pyhä Jumalanäiti aina ensisijalla”, mitä hän havainnollisti esittelemällä kuusi Jumalanäidin ikonia. Niistä varhaisimmat olivat Bysantista Venäjälle tuotu *Vladimirin Jumalanäiti*, ”Puolalaisen Czentochovan luostarin kuuluisa *Musta Madonna*” ja Andrei Rubljojin maalaamaksi attribuoitu *Vladimirin Jumalanäiti*. Kolme muuta ikonia liittyivät keskeisesti Suomen ortodoksisen kirkon historiaan. Ensimmäinen oli ”Valamolainen Neitsyt”, jolla hän tarkoitti pappismunkki Alipin (Aleksi Konstantinov 1851–1901) vuonna 1878 maalaama *Jumalanäidin Valamolaista ikonia*. *Konevitsan ihmeitätekevä Jumalanäiti* on artikkelissa esitetty arvokas riisa päällään, mutta sen alla olevan ikonin todetaan olevan ”bysanttilaisen koulun puulle maalattu kuva”. Kolmantena esimerkkinä on edellisiä tuntemattomampi *Hellyyden Jumalanäidin ikoni*, joka yksityiskohdiltaan muistuttaa Kasperovin Jumalanäidin ikonityyppiä. Poikkeuksena on ainoastaan Kristus-lapsen oikean käden asento, joka tässä on kohotettu vanhauskoisten siunausasentoon kirjakäärön kantamisen sijaan. Ikoni on tyyllisesti niin sanottu kansanikoni, mistä kertoo viimeistelemätön, myös primitiiviseksi luonnehdittu kädenjälki. Merikoski näkee ikonin henkivän ”pohjatonta surumielisyyttä, sääliä ja myötätuntoa”, minkä johdosta hän antaisi sille ”Karjalaisen Jumalanäidin kauniin nimen”.⁴⁷

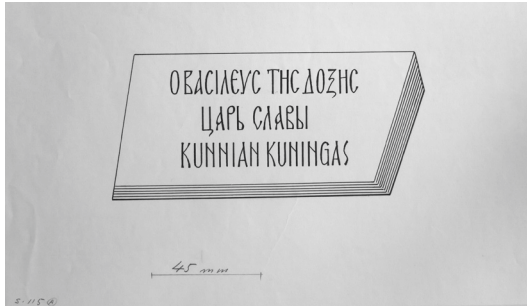
Teksti on hyvä esimerkki siitä, kuinka sotienjälkeisessä Suomessa ikoneiden arvottaminen tyylikriittisin argumentein oli jo saanut jalansijaa. Suomen ortodoksien keskuudessa ihannoitu Bysantti vaikuttaa edustavan myös Merikoskelle taiteen ideaalia. Sen lisäksi huomio kiinnittyi ikoneista käytettyihin nimityksiin, joista vakiintuneempien ilmaisujen ohella ”Valamolainen Neitsyt” ja ”Karjalainen Jumalanäiti” edustavat epävirallista ja puhekielestä nousevaa sanastoa. Merikoski ei kuitenkaan mainitse evakkomunkkien käyttämää, arvostuksesta ja kiintymyksestä kertovaa lempinimeä *Matuška*, jolla Konevitsan Jumalanäitiä puhuteltiin.

Pastori Aari Surakan *Ortodoksinen ikoni* ilmestyi vuonna 1950. Surakan teos perustui hänen ONL:n kesäleireillä 1949–50 pitämiinsä luentoihin ja alaotsikon mukaisesti sisältö avasi ikonien historiallisia, dogmaattisia ja esteettisiä aspekteja. Surakka oli runoilija ja hänen kielensä tunnetusti pohditun taidokasta. Tästä syystä on vaikeaa arvioida, kuvaavatko Surakan ilmaiset paremmin hänen henkilökohtaista sanakäyttöään vai yleisemmin aikakaudella kirkkotaiteesta käytettyä sanastoa. Joka tapauksessa kirja oli ahkerasti ikonimaalareiden käytössä. Vastoin kansallistamisen vuosina annetulle määräykselle suosia latinalaisia tai kreikkalaisia nimimuotoja, Surakka pysyi yleensä uskollisena venäjänkieliselle muodolle, vaikka hän tekstissään tukeutuikin useasti länsimaisen kirkkotaiteen esimerkkeihin. Esimerkiksi Surakka käyttää Konevitsan luostarin perustajasta nimeä Arsenij.⁴⁸ Yksityiskohdasta voi päätellä, ettei pyhien nimissä ollut vielä tehty yksiselitteistä linjausta siitä, millaista muotoa tulisi käyttää, koska samalla vuosikymmenellä perustetun Ortodoksinen kirkkomuseon, jonka puuhamiehiin Surakkakin kuului, terminologiassa taas on katsottu Kreikkaan: vuoden 1958 toimintakertomuksessa museon nimi on kirjattu *Pyhän Arsenios konevitsalaisen muistolle omistetun ortodoksisen kirkkokunnan museoksi*.⁴⁹

Uuden ikonimaalauksen läpimurron myötä myös ikoneihin liittyvä kirjallisuus yleistyi 1960-luvun lopulta lähtien. Samalla suomenkielinen ikonografinen terminologia rikastui ja täsmentyi. Suomalaiset ortodoksit tutustuivat erityisesti ikonimaalari Leonid Ouspenskyn (1902–1987) ja teologi Vladimir Losskyn (1903–1958) ikoniteologisten tekstien myötä ortodoksiseen ikonografiaan. Kuuluisassa teoksessa *Der Sinn der Ikonen/ The Meaning of Icons* Ouspensky on esimerkiksi systemaattisemmin esitellyt Jumalanäidin ikonityyppejä, joista Merikosken artikkelissa ei puhuttu lainkaan ja Surakankin kirjassa vain viitteellisesti. Tätä vuonna 1952 ilmestynyttä julkaisua ei ole kuitenkaan koskaan suomennettu kokonaan. Vuonna 1976 sen kappale ”Ikonien merkitys ja kieli” ilmestyi Kustannus Bysantin julkaisuna.⁵⁰ Valamon ikonipäiviä varten tehty käännös oli Sirkka-Maria Markkasen laatima ja se julkaistiin kirjoittajan luvalla. Teksti ilmestyi jokseenkin samansisältöisenä Valamon luostarin julkaisemana vuonna 1979 nimellä *Ikonit ja sen sanoma*.⁵¹ Suomentaja oli Markkanen ja esipuheesta vastasi ikonimaalari ja taidekonservaattori Helena Nikkanen, joka oli tuolloin ollut monia vuosia Ouspenskyn oppilas. Tekstissä fokus on ikoniteologian perusteissa ja opillisessa määrittelyssä, mutta se sisältää myös kirkollista ja ikonografiasta sanastoa.

Ikonimaalari Petros Sasakin (1939–1999) ja isä Vesa Takalan (s. 1948) *Pyhä kuva ja ortodoksisuus* ilmestyi ONL:n julkaisemana vuonna 1980 ja sen läpikulkevana teemana on ortodoksisen teologian ja ikonografian vuoropuhelu. Teoksessa korostuu myös ikonimaalarin näkökulma, koska tekstissä on pohdittu ikonityyppien nimiä, ikoneihin kuuluvia tekstejä ja niiden suomenkielisiä muotoja.⁵² Kuitenkin monipuolisin opas ikonien kirjoituksiin oli Robert de Caluwén (1913–2005) *Kirjoitukset ikonografiassa*, joka ilmestyi vuonna 1986. Teos antoi vastauksia monien ikonimaalareiden pohdintoihin ikoneiden suomenkielisistä kirjoituksista, koska malleina käytetyt taidekirjojen ikonikuvat toistivat pääsääntöisesti pyhäinkuvia, joissa tekstit olivat kreikaksi tai kirkkoslaaviksi. Isä Robert kertoi esipuheessaan, että suomenkielisten nimien kirjoitusasu noudatti Suomen ortodoksisen kirkon vuoden 1985 kirkkokalenterissa esiintyviä muotoja. Kreikankielisissä nimissä hän oli tukeutunut Kreikan kirkkokalenteriin samalta vuodelta. De Caluwé liitti julkaisun alkuun taulukon, jossa on esitetty latinalaisten kirjainten ohella kreikkalaiset kirjaimet ja niiden lukuarvo, samoin kirkkoslaavin kirjaimet ja niiden lukuarvo. Luettelo on sikäli mielenkiintoinen, että de Caluwé kertoi käyttäneensä sen laatimisessa dosentti Maria Widnäsän (1903–1972) esitelmän muistiinpanoja Läyliäisten ikoniseminaarista vuodelta 1970.⁵³ Aakkosten ohella de Caluwé kertoi ikoneissa käytettävistä lyhenteistä ja esitteli pyhien kategorioita. Varsinainen aakkosellinen sanasto sisältää selitykset Kristuksen, Jumalanäidin, Pyhien ja praasniekkojen ikonien kirjoituksista.

Myös taidehistorian alalla 1900-luvun jälkimmäisellä puoliskolla alkoi ilmestyä entistä enemmän ikonitutkimukseen liittyviä artikkeleita ja kirjallisuutta suomen kielellä. Ennen muuta taidehistorioitsija Aune Jääskisen (1932–2015) vuosikymmeniä jatkunut julkaisutoiminta ja opetustyö ovat olleet avainasemassa suomenkielisen ikoniterminologian vakiinnuttamisessa. Hänen artikkeleitaan ilmestyi muun muassa *Aamun Koitossa* 1960-luvulta lähtien. Artikkelien ja julkaisujen ohella hänet muistetaan ortodoksisen ikonografian luentosarjoista Helsingin yliopistossa. Hän oli myös vuonna 1976 perustetun opintojärjestö Suomen Ikonimaalarit ry:n perustajajäsen ja pitkäaikainen puheenjohtaja.⁵⁴

Teoksessa *Pyhä kuva ja Ortodoksisuus* Petros Sasaki opetti, että Ristiinnaulittu kuvauksen yhteyteen kuuluu teksti ”Kunnian kuningas” aikaisemmin yleisesti käytetyn pilkkakirjoituksen sijaan. Kuva: Katariina Husso. Simeon Sasakin yksityisarkisto.

Päivittyvä kieli

Ortodoksisessa kirkossa on totuttu korostamaan perinteitä ja pysyvyyttä. Runsas kreikasta ja venäjistä omaksuttu sanasto korostaa tätä sidettä menneisyyteen, itäisen kristillisyyden alkujuurille. Kuten 1900-luvun alkupuolen tapahtumat kertovat, kieli on todellisuuskäsityksiä muovaava tekijä. Sillä on ollut tärkeä osa kirkollisen kulttuurin ja kansallisen ortodoksisen identiteetin rakentamisessa. Kansallistaminen oli pitkään kantavana teemana kirkon elämässä ja kirkkotaiteessa, ja sen voidaan katsoa jatkuneen aina 1960-luvulle saakka. Eräässä mielessä myös myöhäisemmät lainat uusbysanttilaisesta kirkkotaiteesta ovat jatkumoa suomalaisen ortodoksian kansallistamispyrkimyksille.

Julkaistu kirjallisuus ohjaa kieltä, ja ikonimaalarit pääsääntöisesti pyrkivät noudattamaan de Caluwén tapaan ikonien nimeämisessä Ortodoksisen kirkon virallista linjaa. Se taas käy ilmi julkaisutoiminnan kuten kirkkokalenterin ja jumalanpalveluskirjallisuuden myötä. Kaikista yhtenäistämispyrkimyksistä huolimatta kieli elää, mikä tarkoittaa sanastojen ja sanontojen jatkuvaa muutosta. Esimerkiksi Erkki Piironen kirjoitti vuonna 1987 julkaistun *Minean* alkusanoissa, kuinka sen toimittamisessa oli otettu huomioon Ortodoksisen kirkollishallituksen vuonna 1979 ilmaisema toive. Sen mukaan ”kirkkokunnalle haitallisesta tekstikirjavuudesta tulisi vapautua”.⁵⁵ Tuo toive tuo väistämättä mieleen arkkipiispa Hermanin 1930-luvun hankkeen kirkollisten sanojen ja käsitteiden yhdenmukaistamisesta. Kuten jo tuolloin havaittiin, kysymys terminologiasta tai sanojen muodosta ei ole irrallinen, vaan kytkeytyy laajemmin kirkon jumalanpalveluskirjojen ja oppikirjojen kokonaisuuteen. Kysymys liittyy myös siihen, kuinka kirkko määrittelee itsen-

sä kielen kautta. Muutos ”kreikkalaisvenäläisestä” ”kreikkalaiskatolisen” ja ”ortodoksisen kirkkokunnan” kautta nykyhetken ortodoksiseksi kirkoksi on itsessään kuvaava, puhuen omaa kieltään Suomen ortodoksien historiasta.⁵⁶

Arkkipiispa Hermanin aloitteesta tehdyn kirkollisen sanaston suomentamishankkeen jälkimainingeissa kirkon julkaisutoiminnassa käytettävä sanasto joutui kokonaisuudessaan pohdintaan. Vuonna 1938 opettaja Agnia Okulovin toimittama hartauskirja kouluja varten odotti julkaisemista, mutta sen nimi herätti keskustelua Suomennos- ja toimituskomitean keskuudessa. Kysymys siitä, pitäisikö kannessa lukea ”kreikkalaiskatolinen” vai ”ortodoksinen”, synnytti jäsenten kesken käsitteiden merkityksiä avaavan kirjeenvaihdon, jossa arvioitiin, kumpi nimitys olisi oikeampi suomalaiselle kirkolle. Puheenjohtaja Sergei Okulov toi vahvasti esiin, että ”katolinen” tarkoittaa yleismaailmallista ja koko maailmaa käsittävää ollen yksi apostolisen kirkon päänimityksiä, josta ei saanut luopua. Nimestä luopumisen Okulov näki rikoksena omaa ”Itämaista Kirkkoa” kohtaan, koska tällöin määritelmä olisi ikään kuin luovutettu yksinomaan Roomalaiskatolisen kirkon käyttöön. Okulovin mukaan ”Ei, katolisuuden aatteesta emme saa kieltäytyä! Itämainen Kirkko on katolinen sanan parhaimmassa merkityksessä”. Okulovin puheessa toistui edellä mainittu käsite ”itämainen”, jonka synonyymiksi hän arveli soveltuvan sanan ”kreikkalainen” perustellen sitä kristinuskon historialla ja Septuagintan kielellä. Sanaa ”ortodoksinen” sen sijaan oli mahdollista käyttää synonyymina, mutta vain toissijaisesti:

Hyväksyen siis Itämaisen Kirkon nimeksi sanan ”ortodoksinen” en puolestani hylkäisi virallisesti tunnustettua Kirkkomme nimitystä ”kreikkalaiskatolinen”, vaan päinvastoin olisin taipuvainen monessa tapauksessa antamaan sille etusijankin.”

Komitean jäsenistä Yrjö Somer, Johannes Suhola, Paavo Saarikoski (1904–1948) ja Nikolai Ortamo pohtivat käsitteiden kanonisia, historiallisia ja juridisia seikkoja päätyen kannattamaan Okulovin ehdotusta nimetä kirja *Kreikkalaiskatolisen koulun hartauskirjaksi*. Asia haluttiin kuitenkin alistaa kirkollishallituksen ratkaistavaksi.⁵⁷ Asia saatiin päätökseen piispa Aleksanterin (1883–1969) johdolla kokouksessa, jossa todettiin sanan ”ortodoksinen” tekevän kirjan vieraaksi, mikä mahdollisesti vaikeuttaisi sen myyntiä. Tästä syystä päätettiin ehdottomasti kannattaa nimeä *Kreikkalaiskatolinen koulun hartauskirja*, jolla se julkaistiinkin samana vuonna.⁵⁸

Viitteet

- ¹ Olen tässä artikkelissa käyttänyt sanojen kirjoitusasuissa, translitteroinneissa ja suorissa lainauksissa lähteissä käytettyjä muotoja, koska ne itsessään kertovat kielen vakiintumattomuudesta ja toisaalta rinnakkaisista käytännöistä, joihin ovat vaikuttaneet toimijoiden kohtaama kirkkoslaavin, venäjän, kreikan ja suomen kielen kirjo.
- ² *Arseni* 1999, 7. Sanaliitteitä on muun muassa teoksissa *Ortodoksinen kirkko Suomessa ja Karjalan ja Petsamon Ortodoksiset kirkot ja kirkkotaide*. Ks. *Pietarinen* 1979, 528–532 ja *Kemppi* et al. 1997, 358–364.
- ³ Kansallistuttamiskomitean toiminnasta ja kansallistamistoimista ks. *Kemppi* 2017, 137–173; *Husso & Kemppi* 2013, 152–153; *Husso* 2011, 33–35; *Husso* 2007, 142–144.
- ⁴ Arkkipiispa Hermanin kiertokirje 29.10.1931 nro 665. Fb 3 1931. SOAKA. Kiertokirjeeseen vastasivat M. Michailov, I. Musorski, A. Karpin, M. Fiilin, P. Tulehmo, L. Mitronen, D. Sotikov, F. Agatoff, P. Rajamo, A. Kasanski, K. Hentunen, A. Ryttyläinen, Y. Rämö, M. Rajamo, N. Ortamo, A. Okulov, A. Kasanski, S. Okulov, M. Makarov, N. Routa, N. Warfolomejeff, W. Petsalo, J. Feodorov, N. Harmainen, M. Fiilin, M. Ritamo ja A. Somersaari.
- ⁵ Arkkipiispa Hermanin kiertokirjeen 29.10.1931 nro 665 liite. Fb 3 1931. SOAKA.
- ⁶ M. Michailovin kirje Arkkipiispa Hermanille 8.12.1931. Fb 3 1931. SOAKA.
- ⁷ F. Agafonoffin kirje Arkkipiispa Hermanille 16.11.1931. Fb 3 1931. SOAKA.
- ⁸ A. Okulovin kirje Arkkipiispa Hermanille 10.1.1932. Fb 3 1931. SOAKA.
- ⁹ S. Okulovin kirje Arkkipiispa Hermanille 11.1.1932 nro 2. Fb 3 1931. SOAKA.
- ¹⁰ D. Sotikovin kirje Arkkipiispa Hermanille 30.12.1931 no 1747. Fb 3 1931. SOAKA.
- ¹¹ N. Warfolomejeffin kirje Arkkipiispa Hermanille 20.1.1932 nro 161. Fb 3 1931. SOAKA.
- ¹² A. Somersaaren kirje Arkkipiispa Hermanille 30.12.1931. Fb 3 1931. SOAKA.
- ¹³ Suomennettavien kirkkosanain luettelo, Puuttuvat nimitykset ja otsikoimaton, 10-sivuinen yhteenveto. Fb 3 1931. SOAKA. Dokumenttien käsialan perusteella olen tulkinut ne Leo Kasangon kirjoittamiksi.
- ¹⁴ *Herman* 1936, 93–94.
- ¹⁵ *Herman* 1936, 93–94.
- ¹⁶ Suomennos- ja toimituskomitean kokouksen pöytäkirja 1.10.1937 § 2. Fd 1:1 1937. SOKHA. Pöytäkirjassa todetaan, että luettelo käsitellyistä ja hyväksytyistä nimistä on oheistettu pöytäkirjan liitteeksi. En ole kuitenkaan onnistunut löytämään sitä SOKHAN tai SOAKAN aineistoista.
- ¹⁷ Suomen kreikkalaiskatolisen kirkon suomennos- ja toimituskomitean hyväksymät kirkon esineiden nimitykset. Lars Petterssonin kokoelmat. KA. Kiitän Kari Kotkavaaraa, joka kiinnitti huomioni tähän dokumenttiin.
- ¹⁸ *Kotkavaara* 2009, 59–62; *Suominen-Kokkonen* 2008, 124–131; *Pimä* 2007, 117–131.
- ¹⁹ *Piironen* 1991, 202. Teos on ilmestynyt nimillä ”Kristin-opin Alkeet” ja ”Kristinopin alkeet”.
- ²⁰ *Kristin-opin Alkeet* 1908.

- 21 Kaarlo Saarialhon kirje 10.3.1936. Fd 1 II 1936. SOKHA.
- 22 Sergei Okulovin kirje kirkollishallitukselle 30.5.1936 nro 39. Fd 1 II 1936. SOKHA.
- 23 *Веніамин* 1884.
- 24 Sergei Okulovin kirje kirkollishallitukselle 30.5.1936 no 39. Fd 1 II 1936. SOKHA.
- 25 Kirkollishallituksen kirje S. Okuloville 3.6.1936 no 1308. Fd 1 II 1936. SOKHA.
- 26 Kirkollishallituksen kirje Suomen Huollolle 13.4.1940 no 868; Paavo Saarikosken kirje Kirkollishallitukselle 23.6.1940. Fd 1 II 1940. SOKHA.
- 27 Kirkollishallituksen pöytäkirja 2.-4.3.1943 § 55. Ca 31; Aari Surakan kirje kirkollishallitukselle 15.3.1943. Fd 1 1943. SOKHA.
- 28 *Husso* 2011, 58–59; *Piironen* 1991, 55–57.
- 29 *Husso* 2011, 85–91, 233–239.
- 30 Suomen kreikkalaiskatolisen kirkon suomennos- ja toimituskomitean hyväksymät kirkon esineiden nimitykset. Lars Petterssonin kokoelmat. KA; *Husso* 2011, 80, 185, 238–239.
- 31 *Herman* 1936, 130.
- 32 Suomen kreikkalaiskatolisen...KA; *Husso* 82, 238–239; *Arseni* 1999, 21, 23–24.
- 33 *Kemppi* 2017, 140–142.
- 34 Iivo Härkösen kirje Arkipiispa Hermanille 1.1.1926 ja päiväämätön kirje ”Kreik. kat.kirkon muotojen kansallistuttamiskomitealle”. SOAKA. Ks. myös *Kemppi* 2017, 173, viite 1197.
- 35 *Herman* 1930, 250.
- 36 *Husso* 2007, 144.
- 37 Haastattelija 1929, 7.
- 38 Kirkollishallituksen kirje Potšajevin lauran johtokunnalle 13.1.1937 nro 155; Arkkimandriitta Hermanin kirje Suomen kreikkalaiskatoliselle kirkollishallitukselle 25.1.1937 nro 279. Fg 1 I 1937. SOKHA.
- 39 *Husso* 2011, 45–46.
- 40 *Husso* 2011, 125–126.
- 41 L. Kasanko Suomen Taideakatemian Koulun rehtorille 4.11.1954 nro 439 sekä liite ”Ikoneissa olevat kirjoitukset, kirjaimet ja niiden merkitys”. Fc 6 1954. SOAKA.
- 42 Esim. N. Karpinin kirje L. Kasangolle 3.2.1956. Fc 1 1956; A. Surakan kirje L. Kasangolle 30.7.1959. Fc 7 1959. SOAKA.
- 43 *Husso* 2011, 103.
- 44 *Husso* 2011, 83; *Arseni* 1999, 91.
- 45 *Husso* 2011, 135, 138.
- 46 *Merikoski* 1945.
- 47 *Merikoski* 1949, 32–33. Kiitokset Kari Kotkavaaralle huomioni kiinnittämisestä tähän artikkeliin.
- 48 *Surakka* 1950, 71.
- 49 *Husso* 2011, 164–165.
- 50 *Ouspensky* 1976; *Ouspensky* [1982] 1989, 23–49.
- 51 *Ouspensky* 1979.
- 52 *Sasaki & Takala* 1980.

- ⁵³ *de Caluwé* 1986, 7, 11.
- ⁵⁴ *Salmesvuori* 2015, 180–192; *Vekkei* 2014, 154 ja Liite 1.
- ⁵⁵ *Piironen* 1987, 5.
- ⁵⁶ Nimen muutoksista ks. *Kemppi* 2017, 36–39.
- ⁵⁷ Suomensos- ja toimituskomitean kokouksen pöytäkirja 5.4.1938 ja siihen oheistettu kirjeenvaihto. Fd 1 I 1938. SOKHA.
- ⁵⁸ Kirkollishallituksen asettaman komitean kokouksen pöytäkirja 14.6.1938. Fd 1 I 1938. SOKHA; Piironen 1991, 97.

Lähteet ja kirjallisuus

Painamattomat lähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki.

Lars Petterssonin kokoelma.

Suomen ortodoksisen arkkipiispan kanslian arkisto (SOAKA), Kuopio.

Kirjeistö.

Jälleenrakennustyöhön liittyvät asiakirjat.

Suomen ortodoksisen kirkollishallituksen arkisto (SOKHA), Kuopio.

Kirkollishallituksen kokouksien pöytäkirjat.

Kirjeistö.

Helsingin yliopiston kirjasto, Helsinki.

Merikoski, Ilona 1945. Valamon taiteilijamunkit. Taidehistorian laudatur-tutkielma.

Painetut lähteet ja kirjallisuus

Arseni, arkkimandriitta

1999 Ortodoksinen sanasto. Otava. Helsinki.

de Caluwé, Robert

1986 Kirjoitukset ikonografiassa. Painomies Oy. Helsinki.

Haastattelija [Yrjö Somer?]

1929 Suomen ortodoksisen kirkkokunnan jumalanpalvelusesineitten varasto. – Aamun Koiton joulu 1929. 5–10.

Herman, arkkipiispa

- 1930 Kertomus kirkkokunnan ulkonaisten muotojen kansallistuttamiskomitean toiminnasta. (Esitetty kirkkokunnan kolmannelle varsinaiselle kirkolliskokoukselle). –AK nro 32/1930. 250–251.
- 1936 Kirkollisten nimitysten vakiinnuttaminen. –Aamun Koitto (AK) nro 12/1936. 93–94.

Husso, Katariina

- 2007 Kirkkotaide kulttuuri-identiteetin kuvastimena. –Nykytulkintojen Karjala. Toim. Outi Fingerroos & Jaana Loipponen. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 91. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä.
- 2011 Ikkunoita ikonien ja kirkkoesineiden historiaan. Suomen autonomisen ortodoksisen kirkon esineellinen kulttuuriperintö 1920–1980-luvuilla. SMYA 119. Toim. Tuukka Talvio. Suomen muinaismuistoyhdistys. Jyväskylä:

Husso, Katariina & Kemppi, Hanna

- 2013 Provenienssin puutteet. Ortodoksisen kirkon esineistä ja niiden tulkinnoista Suomessa. –Identiteettejä – Identiteter. Renja Suominen-Kokkosen juhlaKirja. Taidehistoriallisia tutkimuksia 45. Taidehistorian seura. Jyväskylä:

Kemppi, Hanna

- 2017 Kielletty kupoli, avattu alttari. Venäläisyyden häivyttäminen Suomen ortodoksisesta kirkkoarkkitehtuurista 1918–1939. SMYA 123. Toim. Tuukka Talvio. Suomen muinaismuistoyhdistys. Jyväskylä:

Kemppi, Hanna, Sturm, Päivi, Säppi, Leena & Thomenius, Kristina

- 1997 Ortodoksista sanastoa. –Karjalan ja Petsamon ortodoksiset kirkot ja kirkkotaide. Antreasta Äyräpään – Hiljaiset kirkot. Etelä-Karjalan taidemuseon julkaisuja 18:1b. Toim. Kristina Thomenius & Minna Laukkanen. Gummerus Oy. Jyväskylä.

Kotkavaara, Kari

- 2009 Myös kuvien Karjala. –Ikonit, ihmiset ja sota. Toim. Kari Kotkavaara & Petter Martiskainen. Valamo: Valamon konservointilaitos.

Kristin-opin Alkeet.

- 1908 Oppikirja Suomen kreikkalaiskatolisia alempia kansakouluja varten. 3:mas painos. Sortavala: Pyh. Hallitsevainen Synoodi.

Merikoski, Ilona

- 1949 Kuusi ikonia. –Suomen kuvalehden joulunumero 1949. 32–33.

Ouspensky, Leonid

- 1976 Ikonien merkitys ja kieli. Kustannus Bysantti Ky. Jyväskylä.
 1979 Ikoni ja sen sanoma. Valamon luostari. Uusi-Valamo
 [1982] 1989 The Meaning and Language of Icons. –Ouspensky, Leonid & Lossky, Vladimir. The Meaning of Icons. 5th printing. St. Vladimir's Seminary Press. Crestwood.

Pietarinen, Rauno

- 1979 Hengellinen ja kirkollinen sanasto. –Ortodoksinen kirkko Suomessa. Toim. Isä Ambrosius & Markku Haapio. Etelä-Suomen kustannus Oy. Lieto.

Piironen, Erkki

- 1987 Alkusanat. –Juhlaminea. Suomen ortodoksisissa kirkkokunnassa vietettävien 12 suuren juhlan ja 23 muun juhlan jumalanpalvelusten tekstit. Joensuu: Ortodoksisen kirjallisuuden julkaisuneuvosto.
 1991 Sielunpaimenia ja kirkonmiehiä sodan aikana ja sen jälkeisinä vuosina. Ortokirja ry. Joensuu.

Piironen, Petri

- 1991 Ortodoksinen julkaisutoiminta 1780–1980. Historiallinen katsaus ja bibliografia. Joensuu: Ortodoksisen kirjallisuuden julkaisuneuvosto.

Pimiä, Tenho

- 2007 Sotasaalista Itä-Karjalasta. Suomalaistutkijat miehityillä alueilla 1941–1944. Ajatus Kirjat. Helsinki.

Salmesvuori, Päivi

- 2015 In memoriam Aune Jääskinen (1932–2015) Rakastettu ikoniprofessori. – Ortodoksia 55, 180–182: https://ortodoksisenpappienliitto.files.wordpress.com/2015/12/ortodoksia_55_in-memoriampdf.

Sasaki, Petros & Takala, Vesa P.

- 1980 Pyhäkuva ja ortodoksisuus. ONL. Kuopio.

Suominen-Kokkonen, Renja

- 2008 Suomalainen taidehistorioitsija Itä-Karjalassa 1942–1944. –Rajantakaista Karjalaa. Toim. Ildikó Lehtinen. Kulttuurien museo. 124–131. Helsinki.

Surakka, Aari

- 1950 Ortodoksinen ikoni. Viitteitä sen historialliseen, dogmaattiseen ja esteettiseen ymmärtämiseen. Ortodoksisen Nuorten Liitto. Kuopio.

Vekkeli, Pirkko

2014 *Bysanttikomitean Matriarkka. –Bysantin kuva Pohjolassa. s.l.: Suomen Bysanttikomitea ry. 133–174.*

Веніаміна, архієпископа Нижегородскаго и Арзамзскаго

1884 *Новая скрижаль или объяснение о церкви, о литургии и о всех службахъ и утваряхъ церковныхъ. И. Л. Тузова. С.-Петербургъ.*

Summary

Katariina Husso, Aspects of Finnish Cultural and Art Historical Vocabulary

The nationalization of Orthodox ecclesiastical and iconographical terminology from 1930s to 1980s The article focuses on the development of ecclesiastical and iconographical vocabulary in the Finnish autonomous Orthodox Church from the 1930s to the 1980s. In 1931, Archbishop Herman launched a project which aimed to find Finnish words for Orthodox objects and concepts. In his opinion the mixed use of Greek and Russian loanwords was too confusing. A questionnaire containing 333 Russian words was sent to clergy and some Orthodox teachers, who were asked to suggest Finnish synonyms for them. The answers reveal on the one hand a variety of new, invented words and on the other hand a reluctant attitude towards the Archbishop's attentions. Some felt that old Russian sayings and words were easy to adapt to the Finnish language. Many refused the task due to lack of language skills.

The whole project can be seen in a context of so called nationalization of the Orthodox Church of Finland, which occurred officially during the years from 1925 to 1935. The nationalization committee (*Ulkoisten muotojen kansallistuttamiskomitea*) worked to revise church architecture, icons, church textiles and other artifacts into a new, national and (in many instances) westernised fashion. However, this linguistic grace note has remained a quite unknown episode in the research literature. The results of the questionnaire were submitted to the Committee for Orthodox Literature (*Suomen kreikkalaiskatolisen kirkon suomennos- ja toimituskomitea*), which was asked to form a vocabulary for Orthodox artifacts and concepts. The committee composed a list of 184 words. During the Reconstruction period ecclesiastical vocabulary continued to develop not by official committee but through

practical work. Archdeacon Leo Kasanko was the archbishop's secretary, who also attended the depository of ecclesiastical objects. Furthermore he became the first curator of the Orthodox Church Museum, which was founded in 1957. Kasanko's expertise was in many ways the key factor, according to which the names of ecclesiastical objects and icons were used. The knowledge of iconographical titles increased immensely in the 1960s, when the teachings of the icon painter Leonid Ouspensky became known among Orthodox Finns. During those years the revivalist icon painting took root in the Orthodox Church of Finland. Icon painters and teachers published guidebooks, art historians wrote articles and books about orthodox iconography. Nevertheless the wish for a uniform, complete and unchangeable Finnish Orthodox vocabulary has yet to be fully realised. Words and language change continuously over time. A good example is the name of the church itself, which has changed at least four times since the 1920s.